

SŁOWO WSTĘPNE

Tematem przewodnim 17. tomu „Przeglądu Archiwalnego Instytutu Pamięci Narodowej”, który oddajemy w ręce Czytelników, jest edycja źródeł. W piśmie zamieszczono bowiem kilka artykułów, które przygotowano na podstawie referatów wygłoszonych podczas międzynarodowej konferencji naukowej pt. „Przyszłość i problemy edycji źródeł do historii XX w.”, zorganizowanej przez Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej i Wydział Historii Uniwersytetu Warszawskiego. Konferencja odbyła się w dniach 16–17 listopada 2023 r. w gościnnych murach Wydziału Historii UW i zgromadziła liczne grono słuchaczy. Podstawowym celem spotkania przedstawicieli różnych środowisk naukowo-badawczych i archiwalnych była wymiana doświadczeń między instytucjami zajmującymi się edycją dokumentów dotyczących historii XX w. oraz omówienie wyzwań, jakie stoją przed edytorstwem w dobie cyfryzacji i rozwoju społeczeństwa informacyjnego. Wystąpienia prelegentów poprzedził panel, w którym przedstawiciele Instytutu Historii PAN, Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu i Oddziału IPN w Krakowie dyskutowali o perspektywach edytorstwa, a także o wyzwaniach związanych ze zmieniającymi się potrzebami czytelników i z rozwojem narzędzi komunikacyjnych. Swoje referaty wygłosili nie tylko pracownicy naukowcy i archiwiści, m.in. z IPN i UW, Polskiego Instytutu Spraw Międzynarodowych, Archiwum Akt Nowych, Muzeum Żołnierzy Wyklętych i Więźniów Politycznych PRL, Indiana University czy Narodowej Akademii Nauk Ukrainy, lecz także badacze niezależni. Spotkanie było również doskonałą okazją do zaprezentowania publikacji źródłowych. Materiały konferencyjne zostały zamieszczone w dziale „Edycja źródeł”.

Niniejszy tom otwiera dział „Zasób archiwalny”. Pierwszym artykułem w nim opublikowanym jest tekst Piotra Kardeli zatytułowany *Źródła do historii Policji Województwa Śląskiego i jej funkcjonariuszy w zasobie archiwalnym Instytutu Pamięci Narodowej*. Autor omówił w nim dokumenty źródłowe dotyczące śląskiej formacji policyjnej, która w II Rzeczypospolitej cieszyła się autonomią, funkcjonując na równi z Policją Państwową. Poddana charakterystyce dokumentacja pozwala na prześledzenie losów funkcjonariuszy zarówno w okresie międzywojennym i podczas II wojny światowej, gdy wielu policjantów padło ofiarą zbrodni katyńskiej lub musiało służyć w okupacyjnej, niemieckiej Policji Polskiej, jak również po 1945 r., kiedy to większość byłych funkcjonariuszy Policji Województwa Śląskiego spotkały komunistyczne represje. Temat fotografii Pomocniczej Służby Kobiet z lat 1940–1947 w Cyfrowym Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej podjęła Anna Marcinkiewicz-Kaczmarczyk. W swoim tekście omówiła materiały, które ukazują działalność, charakter służby, szkolenie i życie codzienne ochotniczek. Zachowane do dziś zdjęcia istotnie uzupełniają dokumentację aktową, przechowywaną przede wszystkim w Instytucie Polskim i Muzeum im. gen. Sikorskiego w Londynie. W kolejnym artykule Krzysztof Pawluczuk przybliżył podstawowe zagadnienia związane z przeprowadzonym w 1965 r. I Alertem Związku Harcerstwa Polskiego. Jego celem było m.in. odnalezienie miejsc pamięci dotyczących II wojny światowej. Pawluczuk nakreślił tło polityczne i ideowe Alertu,

omówił jego przygotowanie i realizację, a także propagandowe wykorzystanie akcji przez władze komunistyczne. Analizie poddał karty meldunków wytworzone przez harcerzy z powiatu Gdańsk miasto, zawierające m.in. dane o kategoriach zarejestrowanych obiektów i źródłach pozyskanych informacji. Ostatnim artykułem w dziale jest tekst pióra Tomasza Piekarskiego pt. *Kombajny, statki i ropa. Źródła do dziejów plockiego przemysłu w zasobie Archiwum Państwowego w Płocku*. Autor skupił się na mieście, które w okresie komunistycznym było jednym z ważniejszych ośrodków przemysłowych w kraju. W historycznej stolicy Mazowsza działały bowiem m.in. Fabryka Maszyn Żniwnych, Płocka Stocznia Rzeczna oraz Mazowieckie Zakłady Rafineryjne i Petrochemiczne, których budowę rozpoczęto w 1959 r. W swoim szkicu Piekarski omówił zawartość i znaczenie materiałów archiwalnych dotyczących przemysłu plockiego w Polsce Ludowej, a także możliwości ich naukowego wykorzystania.

Na następny dział – zatytułowany „Edycja źródeł” – składa się sześć referatów wygłoszonych na UW podczas wspomnianej listopadowej konferencji. Jako pierwszy zamieszczono artykuł Serhija Kokina poświęcony edycji dokumentów sądowych funkcjonariuszy NKWD USRS skazanych za nadużycia w okresie Wielkiego Terroru. W publikacji pt. *Echa Wielkiego Terroru. Zbiór dokumentów w trzech tomach* znalazły się dokumenty, które pozwalają ustalić techniki i wykonawców masowej zbrodni, rodzaje dokonanych przez nich czynów, charakter i skutki czystki przeprowadzonej w aparacie centralnym i organach obwodowych NKWD. W kolejnym tekście Eleonora Bergman przedstawiła edycję źródłową Archiwum Ringelbluma, czyli Podziemnego Archiwum Getta Warszawy, kilka lat temu wpisanego na listę UNESCO „Pamięć Świata”. Autorka przybliżyła skomplikowaną strukturę archiwum oraz dzieje wczesnych edycji jego zawartości tak w Polsce, jak i w Izraelu. Ponadto omówiła zasady edycji przyjęte po roku 2007, uzasadniła uzupełnienie pracy materiałami z innych kolekcji, m.in. pismami dr. Emanuela Ringelbluma, a także wyjaśniła zróżnicowane podejście do publikacji zachowanych materiałów przedwojennych oraz sposoby rozwiązywania niektórych problemów edytorskich. *Breslauer Apokalypse 1945... Horsta G.W. Gleissa – najważniejsza „edycja źródłowa” do badań nad dziejami Festung Breslau*. Historia – wskazówki badawcze – pamięć to tytuł kolejnego artykułu przygotowanego przez Kacpra Rosnera-Leszczyńskiego. Autor opisał w nim wady i zalety źródła oraz zwrócił uwagę na fakt, że część badaczy zajmujących się oblężeniem niemieckiego Wrocławia przez Armię Czerwoną bądź to pomija omawiane materiały, bądź to wykorzystuje je w sposób nierzetelny. Ponadto Rosner-Leszczyński wskazał na naukową i pozanaukową rolę analizowanego materiału, która polega na umacnianiu wspólnoty doświadczeń Niemców będących dawnymi mieszkańcami miasta nad Odrą. Z kolei Grzegorz Majchrzak podzielił się swoimi refleksjami na temat edycji źródeł do dziejów NSZZ „Solidarność”. Historyk zwrócił uwagę na luki w tych publikacjach, które dotyczą zarówno tzw. karnawału „Solidarności”, jak i działalności podziemnej Związku, przede wszystkim jego struktur regionalnych. Podkreślił, że dużym problemem dla badaczy jest znaczne rozproszenie archiwaliów. W następnym szkicu Piotr Długołęcki zaprezentował serię wydawniczą pt. „Polskie Dokumenty Dyplomatyczne”, publikowaną od 2005 r. przez Polski Instytut Spraw Międzynarodowych. W jej ramach opracowywane są źródła do historii polskiej polityki zagranicznej z lat 1918–1989. Dotychczas ukazało się 30 tomów serii oraz tzw. edycje towarzyszące, a kolejnych 9 woluminów jest w przygotowaniu. Autor zaprezentował historię przedsięwzięcia, omówił kwestie prawne i organizacyjne

oraz scharakteryzował zasady edytorskie serii. Dział „Edycja źródeł” zamyka artykuł Alicji Kuleckiej, w którym autorka omówiła problemy etyczne związane z prowadzeniem badań nad historią najnowszą. Wskazała główne akty prawne kształtujące zasady udostępniania i wykorzystywania materiałów zgromadzonych w archiwach, a także dokonała analizy m.in. zapisów ustaw o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach oraz o IPN. Podkreśliła, że etykę badań nad historią najnowszą kształtują takie czynniki, jak np.: umiejętności związane z warsztatem naukowym, wybór problematyki badań, postawa badaczy wobec postaci historycznych lub wydarzeń.

Kolejny artykuł, pióra Adrianny Paradowskiej, jest jedynym w dziale „Edukacja”. Przygotowano go na podstawie referatu wygłoszonego podczas konferencji naukowej pt. „Zwizualizować przeszłość. Od celuloidu do rozszerzonej rzeczywistości”, zorganizowanej przez Archiwum IPN 27 października 2023 r. w Światowy Dzień Dziedzictwa Audiowizualnego UNESCO. W tekście autorka omówiła sposoby wykorzystania nowoczesnych kanałów edukacji w nauczaniu najnowszej historii Polski. Wyjaśniła mechanizmy wprowadzania immersyjnych projektów przez instytucje publiczne oraz szanse i zagrożenia związane z tym zagadnieniem. Na przykładzie inicjatyw Biura Nowych Technologii IPN przybliżyła proces realizacji oraz wykorzystania immersyjnych projektów w edukacji historycznej i towarzyszący mu dialog z przedstawicielami młodego pokolenia.

Władysław Anders. Pamięć i polityka to tytuł pierwszego artykułu w dziale „Historia”. Jego autorem jest Jacek Zygmunt Sawicki, który w tekście opisuje podejmowane przez władze komunistyczne działania mające na celu oczernienie twórcy Armii Polskiej w ZSRS i dowódcy 2. Korpusu Polskiego. Autor próbuje także odpowiedzieć na pytanie, w jakim stopniu aktywność komunistycznej policji politycznej i cenzury wpłynęły na zmianę świadomości oraz pamięci zbiorowej Polaków o gen. Andersie. Witold Kulesza i Jan Kulesza są autorami kolejnego tekstu, którego tematem jest problem odpowiedzialności prawnokarnej informatorów Stasi po zjednoczeniu Niemiec. Obaj autorzy przybliżają czytelnikom, kto i w jakich przypadkach mógł zostać skazany po 1989 r. za donosicielstwo w czasach komunistycznych, w wyniku którego tysiące osób padło ofiarami czerwonego systemu totalitarnego. Podkreślają przy tym bardzo wyraźnie, że w RFN skazano 660 osób, które w okresie III Rzeszy donosiły na innych, podczas gdy zaledwie pięciu denuncjatorów do Stasi usłyszało wyroki skazujące. Ostatnim artykułem w dziale jest tekst Michała A. Piegzika pt. *The Kuril Islands Dispute: A Legal and Historical Analysis as Seen from the Japanese Perspective*. Autor opisuje prawno-historyczne zapatrywania Japonii na spór z Rosją (wcześniej ZSRS) o Wyspy Kurylskie. To jeden z najważniejszych antagonizmów terytorialnych we współczesnym świecie, którego początki sięgają II wojny światowej. Mimo wielu prób znalezienia kompromisu spór ten pozostaje do dzisiaj nierozwiązany. Warto w tym miejscu zaznaczyć, że artykuł Piegzika jest pierwszym od wielu lat obcojęzycznym tekstem opublikowanym na łamach rocznika.

Tradycyjnie w dziale „Dokumenty” zostały zamieszczone niepublikowane źródła archiwalne. Pierwszym materiałem jest relacja Janusza Tusińskiego, byłego konspiratora Okręgu Łódzkiego X Organizacji Wojskowej Związek Jaszczurczy. Autor w niezwykle interesujący i szczegółowy sposób opisuje swoje losy od momentu aresztowania przez Gestapo w marcu 1943 r. i osadzenia w niemieckim obozie koncentracyjnym Auschwitz-Birkenau, aż po zakończenie hitlerowskiej okupacji w Łodzi w styczniu 1945 r. Prezentowany dokument stanowi cenne źródło na temat warunków panujących

w obozie oraz działających tam organizacji konspiracyjnych. Autorem wstępu i naukowego opracowania relacji jest Patrycja Resel. Następne dokumenty podali do druku Daniel Gucewicz i Bartłomiej Noszczak. Są to materiały wytworzone przez Główny Zarząd Polityczny Wojska Polskiego w latach 1962–1964, poświęcone duszpasterstwu wojskowemu. Źródła te dotyczą miejsca i roli duszpasterstwa w „ludowym” WP, które mimo że miało zostać zlikwidowane, jako tzw. zupełnie obce ciało, to ostatecznie je zachowano i podporządkowano Urzędowi do spraw Wyznań, realizującemu dyrektywy najwyższych władz w zakresie stosunków państwo–Kościół katolicki.

W następnym dziale zostały zrecenzowane i omówione następujące publikacje: *Velký teror na Ukrajině 1937–1938: perzekuce české menšiny / Welykyj teror w Ukrajinі 1937–1938 rr.: pereslidiwannia czeškoji menszyny* (Marcin Majewski), *Bolesław Piasecki. Początki drogi (1915–1944)* (Maciej Motas), *Funkcjonariusze i pracownicy więziennictwa RP zabici w zbrodni katyńskiej* (Witold Wasilewski) oraz *Imigranci polscy we Francji 1939–1949. Ciąg dalszy integracji* (Aneta Nisiobęcka).

W ostatnim dziale tomu 17., zatytułowanym „Kronika”, powrócono do wernisażu wystawy pt. „Droga i dziedzictwo. Dzieje rodziny Moszoro / Camino y Legado. Historia de la Familia Moszoro”. Ekspozycja została przygotowana przez Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej na podstawie dokumentów pozyskanych od rodziny Moszoro z Argentyny w ramach projektu Archiwum Pełne Pamięci. Uroczyste otwarcie wystawy odbyło się 4 września 2024 r. w Muzeum Niepodległości w Warszawie. Wziął w nim udział prezes Instytutu dr Karol Nawrocki, ambasador Argentyny w Polsce Alicia Irene Falkowski oraz przedstawiciele rodziny Moszoro, w tym konsul honorowy RP w Rosario Bartłomiej Stanisław Moszoro.

Na zakończenie Redakcja „Przeglądu Archiwalnego Instytutu Pamięci Narodowej” z przykrością informuje o śmierci śp. Cypriana Wilanowskiego, wieloletniego pracownika Archiwum IPN. To kolejny archiwista, który w ostatnich latach przedwcześnie od nas odszedł, a którego wkład w rozwój komórki zajmującej się badaniami archiwalnymi i edycją źródeł pozostaje nieoceniony.

dr Mariusz Żulawnik
Redaktor naczelny
ORCID: 0000-0003-2670-3751